
ЕКОНОМІКА В УМОВАХ КАРАНТИНУ

УДК 336.2+336.74]:338.23(477)

DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(115\)07](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(115)07)

JEL Classification E5

SHULHA Nataliia

E-mail: 2bank2@ukr.net
ORCID:0000-0002-2010-5884

Doctor on Economics, Professor
Kyiv National University of Trade and Economics
19, Kyoto str., Kyiv, 02156, Ukraine

BORTNIKOV Gennadiy

E-mail: gennadiy.bortnikov@agentsforimpact.com
ORCID: 0000-0001-8388-6721

Candidate on Economics,
Agents for Impact
GmbH, Frankfurt-on Main, Germany

KYREEVA Kateryna

E-mail: k.kireeva@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5686-9579

Candidate on Economics,
Kyiv National University of Trade and Economics
19, Kyoto str., Kyiv, 02156, Ukraine

ГОТІВКОВИЙ ГРОШОВИЙ ОБІГ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Ідентифіковано загальні причини зменшення обсягів готівки під час пандемії COVID-19 та визначено її вплив на зміну поведінки споживачів банківських послуг, банків, регуляторів, торговельних мереж. Окреслено заходи, які вживали центральні банки щодо управління готівковим грошовим обігом в умовах карантину. Узагальнено сучасний стан і перспективи використання готівкових грошей у країнах із різним ступенем економічного розвитку. Розкрито механізм моніторингу центральним банком використання готівки.

Ключові слова: готівка, центральний банк, готівковий грошовий обіг, безготівкові розрахунки, пандемія, грошова база, цифрова валюта, електронні платежі, законний платіжний засіб.

Постановка проблеми. Однією з функцій центрального банку є налагодження дієвого управління готівковим грошовим обігом. Особливо гостро ця проблема постала у період пандемії COVID-19,

© Shulha N., Bortnikov G., Kyreeva K., 2021

вплив якої призвів до зміни поведінки центрального і комерційних банків, населення, торговельних мереж щодо використання готівки. Це створює нові виклики для центрального банку, потребує аналізу сучасних тенденцій та обґрунтування доцільності й «межі» поширення готівкових розрахунків у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо використання готівкових та безготівкових розрахунків в економіці країни розкрито в багатьох наукових працях закордонних і вітчизняних учених, однак здебільшого наукові напрацювання стосуються розширення електронних каналів переказу коштів через банки та окремі платіжні системи. Значну увагу особливостям готівкових розрахунків у різних країнах світу в умовах коронавірусу приділено в публікаціях науковців, нормативних документах центральних банків та проведених ними спеціальних опитуваннях споживачів щодо використання готівки, а також аналітичних оглядах. Дж. Ешворт і Ч. Гудхарт констатують, що, попри інновації в платіжних технологіях, готівка в обігу насправді сильно зростає у багатьох країнах, а пандемія не призвела до відмови від неї [1]. Дослідники Банку Англії, вивчаючи так званий «парадокс банкнот» у країні за часів спалаху коронавірусу, зазначають, що соціальне дистанціювання зумовило збільшення запасу готівки у людей [2]. Аналіз, проведений експертом МВФ С. Шерханом, показує, що поширення інфекцій знижує попит на фізичні гроші [3].

Центральний банк Нідерландів зафіксував, що вперше після 2003 р. у країні випущено більше банкнот, аніж отримано готівки, констатуючи зростання накопичень грошей у домогосподарствах, але з перспективою зменшення попиту на готівку після завершення пандемії і поновлення туризму [4]. Учені Е. Беретта та Д. Ноубергер доводять, що обмеження або ліквідація готівки є синонімом втрати добробуту через збільшення монопольної влади фінансово-технологічної галузі, зменшення приватності та загрози фінансовій стабільності як суспільному благу. Як наслідок, фінансове «відторгнення» та соціальна дискримінація збільшуватимуться у суспільстві, посилюючи вплив кризи *COVID-19* на соціальну нерівність. Банкноти та монети, особливо у часи невпевненості, є суспільним благом, яке варто захистити [5]. До аналогічного висновку дійшов Д. Барріган, зазначаючи, що безготівкове майбутнє може спричинити проблеми конфіденційності та створити непередбачувані наслідки [6]. Серед українських дослідників ця тема також стає актуальною, проте вони схильні вважати, що обіг готівки буде скорочуватися. В. Костогриз, А. Ткаченко розглянули сучасні тенденції розвитку безготівкових платежів в Україні та країнах Європейського Союзу, але визначали прискорення процесів переходу до безготівкових розрахунків під впливом карантинних обмежень [7]. М. Луцик вивчив світові тенденції безготівкових розрахунків до пандемії та вважає, що після її закінчення люди повернуться до активного використання готівки [8].

На сьогодні Національний банк не оприлюднює результати моніторингу та аналізу готівкового обігу, що обумовило об'єктивну потребу в проведенні цього дослідження та визначило його мету.

Метою статті є розкриття впливу пандемії *COVID-19* на готівковий грошовий обіг та аналіз ролі центрального банку в його регулюванні.

Матеріали та методи. Теоретичною та методологічною базою для написання статті слугували доробки науковців, спеціальні дослідження центральних банків різних країн світу, присвячені виявленню причин розширення або звужування використання готівки в розрахунках населення в країнах із різним рівнем розвитку економіки та ступенем її цифровізації. Це дослідження базується на сукупності наукових підходів і методів: теоретичного узагальнення, порівняння, групування, аналізу та синтезу.

Результати дослідження. Пандемія *COVID-19* спонукала центральні банки світу до вжиття низки екстрених заходів, до яких належить, насамперед, рішення про дезінфекцію готівкових грошей. До аналогічних дій вдався НБУ, який постановив, що готівка, яку він отримує з обігу, спочатку зберігається окремо принаймні 14 днів, лише після цього банкноти будуть оброблятися у спеціалізованих автоматизованих високошвидкісних машинах термообробкою. Паніка досягла такого масштабу, що загрожувала уповільненням обігу грошей. Через можливе поширення коронавірусної інфекції НБУ рекомендував банкам забезпечити відповідну дезінфекцію як грошей, так і всіх пристроїв, а самі банки мають знайти рішення щодо безперервної пропозиції готівки з урахуванням різних сценаріїв, зберігати та обробляти готівку від клієнтів щонайменше 14 днів після отримання [9].

Згодом практика показала, що ризики, пов'язані з обробкою готівки, є низькими порівняно з іншими об'єктами, яких часто торкаються споживачі для проведення платежів, наприклад, платіжних терміналів або банкоматів. Дослідження, проведене на замовлення центрального банку Англії, показало, що ризик передання вірусу через банкноти низький: його активність, що знайдено на купюрі, залишалася стабільною протягом однієї години, а впродовж подальших п'яти годин вона швидко зменшувалася [2].

З іншого боку, торговельні компанії вкрай зацікавлені у просуванні безготівкових розрахунків, і не лише через економію на витратах, пов'язаних з інкасацією виручки. Як зазначалося на форумі банківської спільноти, присвяченому обігу готівки: «Споживачі, які користуються картою, частіше роблять спонтанні покупки. Тому товарооборот у роздрібній мережі збільшується на 20–30 % за можливості розрахунку картою» [10]. Отже, безготівкові платіжні інструменти стимулюють збільшення витрат домогосподарств за межами платоспроможного попиту. Однак це не може виправдовувати відмову торговельних мереж від прийняття готівки від покупців або надання знижок у разі безготівкової оплати. Гіпотетично під гаслом

боротьби з пандемією уряди можуть взагалі заборонити готівкові платежі. Перехід до безготівкового суспільства не має нічого спільного з адміністративним або економічним примушуванням громадян до переходу на безготівкові розрахунки.

Заслуговує на увагу досвід центрального банку Канади, який запропонував роздрібним торговцям припинити відмову від готівкових платежів з метою забезпечення всім громадянам доступ до товарів і послуг, які їм необхідні. «Відмова від готівки може покласти невинуватий тягар на людей, які залежать від готівки як засобу платежу»* [11]. Центральний банк констатував, що роздрібні торговці та підприємства не приймають готівку на касі, намагаючись обмежити потенційний вплив коронавірусу на свій персонал, але багато клієнтів, наприклад, літні люди та канадці з низьким рівнем доходу, залежать від готівки для здійснення операцій. Банк Канади заявив, що співпрацює з фінансовими установами задля уникнення порушень у процесі забезпечення канадців готівкою під час спалаху коронавірусу.

З метою виявлення тенденцій у готівковому грошовому обігу центральні банки окремих країн світу провели спеціальні опитування населення.

Федеральна резервна система (ФРС) США регулярно опитує споживачів щодо використання готівки. До початку пандемії частка готівкових платежів у США зменшилася з 40 % у 2009 р. до 30 % у 2019 р. Тоді як під час пандемії американці почали активніше використовувати готівку для оплати товарів і послуг, що пояснюється проведенням першого раунду виплат допомоги населенню у квітні 2020 р. При цьому одні американці витрачали ці гроші на придбання предметів першої необхідності, а інші їх накопичували. За результатами опитування ФРС США встановлено, що роздрібні торговельні підприємства намагалися спрямувати споживачів товарів і послуг на використання карткових платежів, про що заявили близько 40 % респондентів, і лише 7 % опитуваних зазначили, що торговці відмовлялися приймати в них готівку [12]. Проводячи подібні опитування, ФРС США має на меті оцінити довгостроковий вплив *COVID-19* на звички споживачів та спрогнозувати зміну їхньої поведінки щодо обрання способу оплати за товари та послуги.

Опитування громадян країни центральним банком Канади у квітні 2020 р. виявило такі тенденції [13]:

- споживчі витрати значно скоротились під час пандемії *COVID-19*, що призвело до зменшення обсягів операцій за всіма способами оплати (готівкою, дебетовими та кредитовими картками тощо);
- змінилася структура грошового обігу за номіналом і різко зріс протягом березня-квітня 2020 р. вартісний обсяг купюр в обігу;
- збільшився попит на готівку по всій країні, але значні зміни спостерігалися в найбільших економічних центрах Канади.

* Усі цитати з іншомовних джерел наводяться у перекладі авторів статті.

Здебільшого канадці, яких опитували (74%), не планують повністю відмовитися від готівки. Центральний банк Канади має намір проводити подібне опитування два рази на рік, за результатами якого з'явиться можливість оцінити збереження попиту на готівку або поєднання різних способів оплати. Не виключено, що, коли після закінчення пандемії *COVID-19* населення повертатиметься до звичного для нього способу життя, активність користування готівкою буде відновлюватися.

Пандемія *COVID-19* призвела до переосмислення людьми доцільності оплати за товари та послуги готівкою, що сприяло зростанню частки розрахунків у торговій мережі за допомогою електронних пристроїв. Опитування, проведене компанією *YouGov* у 21 країні, свідчить, що *COVID-19* змусив багатьох людей обмежити використання готівки на користь електронних платежів [14].

За результатами опитування (табл. 1) через коронавірусну кризу змінилася поведінка людей щодо обрання способу сплати за придбані товари та послуги, причому у різних країнах спостерігається різновекторна тенденція.

Таблиця 1

**Рівень використання готівки в окремих країнах світу у 2020 р.
(результати опитування), % [14]**

Країна	Рідше сплачують готівкою після спалаху	В основному не використовують готівку зараз і до цього	Не визначилися	В основному використовують готівку зараз і до цього	Частіше сплачують готівкою після спалаху
Тайвань	27	23	4	41	5
Індонезія	48	11	2	32	7
ФРН	35	24	6	31	4
В'єтнам	51	11	3	25	10
Гонконг	38	32	4	21	5
Італія	41	28	5	20	6
Сінгапур	44	25	3	19	9
Філіппіни	45	9	3	18	25
Франція	37	37	4	18	4
Малайзія	53	16	4	16	11
Іспанія	52	26	2	16	4
ОАС	52	26	2	16	4
США	25	46	7	14	8
Таїланд	57	11	3	13	16
Австралія	51	32	2	11	4
Індія	47	16	8	9	20
Велико-британія	50	37	4	8	1
Канада	49	35	2	8	6
Данія	29	59	3	8	1
Швеція	11	74	4	8	3
КНР	32	60	3	3	2

Дані *табл. 1* свідчать, що рівень розвитку економіки країни не завжди впливає на активність її громадян щодо оплати товарів і послуг за допомогою готівки. Наприклад, в одній групі зі зниженням готівки після спалаху коронавірусу опинилися країни з різним рівнем економічного розвитку, зокрема Великобританія, Індія, Австралія, В'єтнам, Малайзія, Індонезія, Іспанія, Канада, ОАЕ, Таїланд. До країн, населення яких переважно не використовували готівку до та під час пандемії *COVID-19*, належать Швеція, КНР та Данія. У цих країнах безготівкові платежі та розрахунки отримали широке розповсюдження. У групу країн, що мають найвищі показники щодо використання готівки громадянами до та в період пандемії, входять Тайвань, Індонезія, Німеччина та В'єтнам. Найпозитивніше ставляться до безготівкового суспільства громадяни в країнах Південної Азії (В'єтнам, Індія, Індонезія, Малайзія, ОАЕ, Сінгапур, Філіппіни, Таїланд), а серед європейських країн – Італії та Данії.

Дж. Ешворт і С. Гудхарт, зазначаючи зростання готівки в обігу, що особливо помітно у США, Канаді, Італії, Іспанії, Німеччині, Франції, Австралії, Бразилії, Мексиці, Індії та Росії, роблять обґрунтований висновок, що лише час покаже, чи стане *COVID-19* поряд із технологічними досягненнями платіжних систем чинником зменшення використання готівки [1]. У сучасних умовах діють дві протилежні тенденції: пандемія сприяла активізації роздрібної торгівлі через Інтернет, що зменшило потреби суспільства у готівці, однак панічні настрої населення породили попит на збереження грошей поза банками (наявність грошового запасу заспокоювала). Під час соціального дистанціювання громадяни, які не мали можливості проводити електронні платежі, розраховувалися за доставлені товари готівкою. В умовах *COVID-19* значна частина населення працює вдома та через сайти електронної комерції купує товари та послуги. Цією ситуацією скористалися шахраї, внаслідок чого посилились кібератаки: фішинг, шахрайські веб-сайти або прямі атаки. Така ситуація обумовлює необхідність платіжних систем і банків удосконалювати системи захисту від шахрайства та крадіжок шляхом впровадження складних механізмів ідентифікації.

Також разові виплати допомоги в деяких країнах збільшують обсяг готівкових грошей у населення, однак суперечливо впливають на їхнє використання. Австрійськими вченими Г.-Е. Реймерсоном, Ф. Шнайдером та Ф. Зейцем досліджено наявність готівкових коштів домогосподарств у країнах єврозони протягом 2002–2019 рр. Вони змоделювали реальне приватне споживання та можливі витрати домогосподарств, на які впливають процентні ставки за строковими депозитами, податкові ставки, ступінь регулювання, рівень зайнятості, масштаби емісії та операцій з картками, наявність можливостей для безготівкових платежів, кількість платіжних терміналів і банкоматів. За результатами моделювання автори дійшли таких висновків:

- процентні ставки суттєво не впливають на попит на готівку;
- кількісний вплив тіньової економіки на обіг готівки є помірним;

- домогосподарства відмовляються від використання готівки через наявність альтернативних способів оплати;
- доступ до готівки через банкомати створює додаткову перевагу споживачам для оплати за товари та послуги «фізичними» грошима;
- масштаб економіки країни не впливає на популярність готівки серед її громадян [15].

Австрійські вчені обґрунтували таку гіпотезу: чим більший розмір тіньової економіки, тим більше готівки буде використано домогосподарствами; чим більше заміників готівки доступно завдяки інноваціям у платежах, тим менше буде зберігатися готівки у людей. Отже, зменшенню готівки в обігу сприятиме розширення масштабів безготівкових розрахунків і звуження дії тіньової економіки.

Активне зменшення готівки виявлено у Швейцарії, про що свідчить проведене у квітні 2020 р. консалтинговою компанією Делойт опитування 1500 громадян щодо способу оплати їхніх покупок у магазинах. Серед опитаних більше третини респондентів збільшили кількість цифрових платежів або безконтактних платежів дебетовими картками за придбання товарів у супермаркетах. Понад 50 % респондентів або зменшили платежі готівкою, або взагалі відмовилися від неї. У ході дослідження виявлено, що люди старше 50 років меншою мірою проводять безконтактні платежі через смартфони або відвідують кіоски самообслуговування в супермаркетах. Навпаки, споживачі віком до 30 років збільшили рівень використання платежів дебетовими картками на 33 %, кредитними картками – на 31 % та через смартфон – на 27 % [16]. Екстраполяція таких тенденцій у майбутньому очевидно призведе до нівелювання різниці у користуванні різними каналами дистанційних платежів.

Ідея безготівкового суспільства не підтримується консервативно налаштованими громадянами. Справа не лише у небажанні людей змінювати звички, а в наявності низки переваг над безготівковими грошима, до яких доречно віднести такі:

- готівкові гроші забезпечують анонімність розрахунків між приватними особами або в разі придбання ними товарів і послуг;
- банкноти захищені від підробок, саме тоді як безготівкові платіжні інструменти є предметом атак хакерів і шахраїв;
- нульові ставки за депозитами у багатьох країнах (від’ємні у таких країнах, як Швейцарія та Японія) стимулюють фізичне зберігання готівки на руках у громадян або у банківських сейфах;
- падіння довіри до банків знижує мотивацію населення здійснювати заощадження на рахунках;
- в окремих країнах існує загроза експропріації або правового обмеження на розпорядження коштами, які знаходяться на рахунках вкладників;

- через технічні проблеми в платіжних системах чи банках може бути тимчасово ускладнений або унеможливлений доступ клієнтів до їхніх рахунків;
- пристрій для мобільного доступу до рахунків може бути пошкоджений або втрачений;
- готівка як інструмент на пред'явника легко переходить у власність від однієї особи до іншої без використання технічних пристроїв та зовнішнього контролю;
- певні соціальні групи людей принципово не бажають повністю переходити на безготівкові платежі.

Досить розповсюдженим є стереотип, що лише люди похилого віку не сприймають безготівкові розрахунки. Однак завдяки допомозі рідних та близьких такі особи частіше отримують надходження пенсій або переказів на карткові рахунки та проводять безготівкову оплату за товари та послуги (зокрема комунальні платежі), а також здійснюють поповнення рахунку мобільного телефону. Пристрої з функціями та програмними додатками постійно вдосконалюються виробниками з метою їх кращого пристосування до потреб користувачів, унаслідок чого вплив демографічного фактору на їхній профіль у використанні готівки стрімко змінюється.

Перспектива готівки опинилася під загрозою також через намір центральних банків перейти до цифрових валют. За даними Банку міжнародних розрахунків, понад 80 % центральних банків світу, зокрема й ФРС США, нині проводять дослідження у сфері цифрової валюти, до того ж здебільшого вони вже переходять до експериментальної або пілотної фази розробки [17]. Цифрова валюта центрального банку (ЦВЦБ) дасть змогу знизити транзакційні витрати та покращити доступ до фінансових послуг.

Інша доповідь експертів Банку міжнародних розрахунків має важливе судження про те, що розвиток подій через коронавірус може пришвидшити перехід до цифрових платежів, але це може позбавити можливості використовувати готівку ті верстви населення, які, не маючи платіжних карток та доступу до електронних каналів отримання фінансових послуг. Тож пандемія загострює проблему захисту готівки.

Разом з тим, ЦВЦБ не призводить «автоматично» до повної відмови від готівки. Наприклад, пілотний проєкт центрального банку Швеції з випуску електронної крони не передбачає повну заміну «фізичних» грошей. Значний поштовх до впровадження цифрових грошей надала пандемія *COVID-19*, під час якої шведи найчастіше здійснювали платежі за допомогою картки або через спеціальний додаток *Swish*, що одночасно використовується багатьма банками Швеції. За останні десять років частка платежів готівкою в цій країні знизилася з 40 % до 10 % і стабілізувалася, на що вплинуло введення закону «Про касові апарати», відповідно до якого всі громадяни, що приймають готівку, повинні мати зареєстрований касовий апарат та

.....

обов'язково видавати покупцю квитанцію, що суттєво звузило можливість ухилення торговців від сплати податків. Поштовхом до скорочення обороту готівки стала пропаганда безготівкових платежів як фактору зменшення злочинності. Тож у Швеції готівкою переважно розраховуються за незначні покупки особи похилого віку або люди, що проживають у сільській місцевості. Попри незначне використання в Швеції готівки, її громадяни частіше сприймають безготівкове суспільство як негативне, ніж позитивне явище [19].

Проте радикальним засобом захисту за безготівкових розрахунків постає чипізація людини, коли замість платіжних карток або мобільних пристроїв громадяни користуються вживленим мікрочипом. Це вбачається як небезпечний у соціальному плані експеримент: існує ризик пошкодження чипу, його дистанційного зчитування та копіювання шахраями; над людиною встановлюється постійний контроль не лише її платежів, але й пересування та поведінки у споживанні, що є кроком до обмеження її свободи; не вивчений також довгостроковий вплив чипу на здоров'я та психіку людини. Таке обмеження свободи особистості здається немислимим, принаймні в демократичному суспільстві.

Показовим є прецедент з визнанням євро законним засобом платежу. Унікальна справа розглядалася влітку-восени 2020 р. у Великій палаті Європейського суду, яка може мати важливе значення для майбутнього готівки в єврозоні. Суду було запропоновано визначити термін «законний платіжний засіб» [20]. Позивачі стверджують, що відмова державної компанії радіомовлення *Hessischer Rundfunk* у прийнятті готівки за оплату послуг порушує статус банкнот та монет євро як законних платіжних засобів. На стороні позивачів були Європейський центральний банк (ЄЦБ) та Європейська комісія, тоді як до відповідача приєдналися представники німецького та французького урядів. У поставленому суддею питанні про безготівкове суспільство ЄЦБ підтвердив, що готівка надзвичайно важлива для вразливих груп громадян, оскільки сприяє їхній соціалізації. Представник ЄЦБ навіть поставив питання, хто насправді просуває перехід до безготівкового суспільства: чи не є вони лобістами електронних платежів для збирання комісії за транзакції, чи це дійсно результат зниження попиту на готівкові розрахунки з боку громадян? До того ж представник ЄЦБ заявив, що альтернативні способи оплати не можуть замінити готівку в євро, а лише її доповнити. Залежно від рішення суду держави-члени єврозони та їхні державні органи можуть надалі збирати податки готівкою.

У багатьох країнах світу банки та торгові мережі вже розробили тарифну й цінову політику, відповідно до яких прописують пільги для споживачів у разі сплати ними за товари та послуги карткою або через мобільний додаток. Здається неправомірним встановлення підвищених комісій за внесення готівки для сплати товарів і послуг порівняно

з переказом коштів з карткових рахунків, як це роблять банки України. Адаже таким чином вони керуються міркуваннями економії своїх операційних витрат, обмежуючи право людини на готівкові платежі. Відповідно до прийнятого у вересні 2020 р. Правлінням Національного банку рішення встановлено єдиний розмір тарифу за видачу готівки – 0.4 % від суми виданої готівки; підвищено тариф за видачу банкнот у національній валюті України банкам для підкріплення їхніх кас із 0.3 % до 0.5 % від суми виданих банкнот; встановлено тариф за здавання надлишків готівки, придатних до обігу банкнот (монет) у розмірі 0.25 % від суми зданої готівки. НБУ вважає, що зміна тарифів стимулюватиме банки України самостійно перерозподіляти готівку у власній мережі, між банками та уповноваженими банками, уникати зустрічних перевезень готівки та сприятиме розширенню безготівкових форм розрахунків [20].

Позиція центральних банків щодо управління готівковим грошовим обігом відіграє вирішальну роль у його майбутньому. З огляду на це, НБУ доречно запровадити регулярний моніторинг готівкового грошового обігу, включаючи поведінку населення у проведенні платежів. Особливістю грошового обігу в Україні є паралельний обіг іноземної валюти поряд з національною, особливо у тіншовій економіці.

За прикладом центральних банків інших країн НБУ доречно принаймні щороку організовувати опитування схильності громадян щодо використання готівки. В анкеті мають знайти відображення дані щодо респондента: місце проживання, стать, вік, освіта, зайнятість. Особлива увага має бути приділена мотивам використання готівки (зручність, надійність, економія, безпека, конфіденційність). Анкета має містити питання щодо частки товарів і послуг, оплата яких здійснена готівкою, частоти проведення операцій за розміром і місцем їхнього проведення. На популярність готівки гіпотетично може впливати рівень статку домогосподарства: чим вище дохід, тим більше частка безготівкових платежів. Опитування має виявити також вплив таких факторів: доступ громадян до Інтернету та наявність технічних пристроїв. Важливо оцінювати прагнення респондентів до утримання готівки в гаманцях взагалі та поза межами банків. Така анкета має виявити зміни у звичках громадян України внаслідок пандемії *COVID-19*, їхню схильність до ідеї безготівкового суспільства, а також чутливість до цінових знижок на безготівкові платежі.

До того ж результати опитування нададуть змогу НБУ визначити: інтенсивність і схильність громадян до використання готівки за регіонами, віковими групами населення; ступінь задоволеності громадян доступом їх до готівки через банкомати та каси банків; тенденції у зміні мотивів до використання «фізичних» грошей; готовність жителів країни поступово переходити на розширення безго-

тівкових розрахунків за придбані товари та отримані послуги; майбутній попит громадян на готівку в умовах продовження карантину.

Висновки. Пандемія *COVID-19* спонукала центральні банки світу до вжиття комплексу заходів: технічних (дезінфекція готівкових грошей), комунікаційних (пропаганда, навчання), маркетингових (дослідження попиту на готівкові гроші), стратегічних (уточнення концепції управління готівковим грошовим обігом, бачення майбутнього безготівкових розрахунків). Виявлені різновекторні тенденції: в одних країнах зріс попит на готівку, в інших, навпаки, знизився. Причому попит на готівку не залежить від рівня економічного розвитку країни, а формується під впливом індивідуальних чинників (вік громадян, місце їхнього проживання, рівень доходу, доступ до електронних пристроїв, обізнаність про сучасні фінансові технології тощо).

Поширення безготівкових розрахунків поряд з перевагами породжує загрози шахрайства, кібератак, наступу на обмеження свободи людини тощо. Навіть у країнах з високим рівнем фінансової грамотності існує значний прошарок громадян, які принципово не поділяють ідею безготівкового суспільства. Це обумовлює необхідність центральних банків здійснювати постійний моніторинг готівкового грошового обігу, виявляти ключові проблеми та вживати заходи для їхнього уникнення.

Визначення перспектив використання готівки в Україні має стати предметом майбутніх наукових досліджень фахівців НБУ і вчених, результати якого стануть інформаційним підґрунтям для формування надалі ефективного механізму управління готівковим грошовим обігом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ashworth J., Goodhart C. Coronavirus panic fuels a surge in cash demand. 2020. 17 July. URL: <https://voxeu.org/article/coronavirus-panic-fuels-surge-cash-demand>.
2. Caswell E., Hewkin M.S., Learmonth D. and Pearce G. Cash in the time of Covid. *Quarterly Bulletin*. 2020. Q4. Bank of England. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/quarterly-bulletin/2020/2020-q4/cash-in-the-time-of-covid>.
3. Serhan C. Dirty Money: Does the Risk of Infectious Disease Lower Demand for Cash? IMF Working Paper, November 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/11/20/Dirty-Money-Does-the-Risk-of-Infectious-Disease-Lower-Demand-for-Cash-49877>.
4. Sharp fall in banknote circulation due to COVID-19 pandemic. De Nederlandsche Bank (DNB). URL: <https://www.dnb.nl/en/actueel/dnb/dnbulletins-2021/sharp-fall-in-banknote-circulation-due-to-covid-19-pandemic>.
5. Beretta E., Neuberger D. Institutional hostility to cash and *COVID-19*. Thuenen-Series of Applied Economic Theory 166, University of Rostock,

- Institute of Economics. 2020. URL: <https://ideas.repec.org/p/zbw/roswps/166.html>.
6. Barrigan D. Will *COVID-19* spell the end for cash? 2020. 30 September. URL: <https://www.finextra.com/blogposting/19378/will-covid-19-spell-the-end-for-cash>.
 7. Костогриз В. Г., Ткаченко А. Ю. Сучасні тенденції ринку безготівкових платежів під впливом пандемії *COVID-19*: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Фінансовий простір*. 2020. № 4 (40). С. 193-202.
 8. Луцик М. В. Аналіз ринку безготівкових розрахунків. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. № 42. Серія: «Економіка і менеджмент». С. 171-177.
 9. Запобігання поширенню коронавірусної інфекції *COVID-19* при обробці готівки. 2020. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/en/news/all/pro-profilaktiku-poshirennya-koronavirusnoyi-infektsiyi-covid-19-pid-chas-operatsiy-iz-gotivkoyu>.
 10. Круглий стіл «Чи потрібна українцям готівка?» (стенограма). Фінансовий клуб, 2020, 11 лютого. URL: <https://finclub.net/ua/video-photo-ua/kruglij-stil-chi-potribna-ukrajintyam-gotivka-online.html>.
 11. Bank of Canada asks retailers to continue accepting cash. 2020. May 28. URL: <https://www.bankofcanada.ca/2020/05/bank-canada-asks-retailers-continue-accepting-cash>.
 12. Lee N. The coronavirus pandemic has caused a surge in demand for contactless payments, accelerating the shift from cash to digital options. 2020. Dec 3. URL: <https://www.cnn.com/2020/12/03/covid-19-pandemic-accelerating-the-shift-from-cash-to-digital-payments.html>.
 13. Chen H., Engert W., Huynh K., Nicholls G., Nicholson M., Zhu J. Cash and *COVID-19*: The impact of the pandemic on demand for and use of cash. Staff Discussion Paper. 2020. July. Bank of Canada. URL: <https://www.bankofcanada.ca/2020/07/staff-discussion-paper-2020-6>.
 14. Nolsoe E. The pandemic accelerates the decline of cash globally. URL: <https://yougov.co.uk/topics/economy/articles-reports/2020/11/16/pandemic-accelerates-decline-cash-globally>.
 15. Reimers H.-E., Schneider F., Seitz F. Payment Innovations, the Shadow Economy and Cash Demand of Households in Euro Area Countries. 2020. № 8574, CESifo Working Paper Series. URL: https://www.researchgate.net/publication/344949682_Payment_Innovations_the_Shadow_Economy_and_Cash_Demand_of_Households_in_Euro_Area_Countries_Payment_Innovations_Shadow_Economy_and_Cash_Demand_of_Households_in_Euro_Area_Countries.
 16. Szegedi K. Cash is no longer king in times of *COVID-19*. URL: <https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/consumer-industrial-products/articles/cash-is-no-longer-king-in-times-of-covid19.html>.
 17. Central bank digital currencies: foundational principles and core features. Joint report by The Bank of Canada, European Central Bank, Bank of Japan, Sveriges Riksbank, Swiss National Bank, Bank of England, Board of Governors of the Federal Reserve and Bank for International Settlements. *BIS*. 2020. 09 (October). URL: <https://www.bis.org/publ/othp33.htm>.

18. Auer R., Cornelli G. and Frost J. *COVID-19, cash, and the future of payments*. *BIS Bulletin*. 2020. № 33 (April). URL: <https://www.bis.org/publ/bisbull03.pdf>.
19. Payments in Sweden. Report. 2020. Riksbank. URL: <https://www.riksbank.se/en-gb/payments--cash/payments-in-sweden/payments-in-sweden-2020/1.-the-payment-market-is-being-digitalised>.
20. Horakova M. Cash, Legal Tender and the Future of Euro Banknotes. 2020. July. URL: <https://cashpaymentnews.com/issue/cash-legal-tender-and-the-future-of-euro-banknotes>.
21. Про внесення змін до Тарифів на послуги (операції), що надаються (здійснюються) Національним банком. Постанова Правління Національного банку від 19 серпня 2020 р. № 120. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_19082020_120.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2021.

Shulha N., Bortnikov G., Kyreeva E. Cash circulation in COVID-19 pandemic.

Background. *In the context of the COVID-19 pandemic, there was a change in the behavior of central and commercial banks, the population and retail chains in terms of cash growth. These trends create new challenges for the central bank; it requires an analysis of current trends and justification of the feasibility and optimum frames for the scale of cash payments in society.*

The aim of the article is to reveal the impact of the COVID-19 pandemic on cash circulation and to analyze the role of the central bank in regulation of this process.

Materials and methods. *The theoretical and methodological basis for the research was scientific studies, analytical reviews of central banks around the world, dedicated to identification reasons for both trends in the use of cash – for expansion and curtailing simultaneously – in payments by households in the countries with different levels of economic development and digitalization of society. This study is based on a set of scientific approaches and methods: theoretical summarizing, comparative analysis, sampling and synthesis.*

Results. *The article contents the identification of reasons for the decrease in cash in various economies during the COVID-19 pandemic, as well as its impact on changing the behavior of banks, regulators, retail chains, and customers of banking services. The measures taken by central banks to manage cash circulation in the context of coronavirus are outlined, with conclusions on current state and prospects of using cash in the countries with different levels of economic development. In addition, this paper offers the suggestion on central bank framework for monitoring usage of cash.*

Conclusion. *The COVID-19 pandemic has prompted the world's central banks to take a set of measures: strategic, communication, marketing, and technical. Cash demand does not depend on the level of economic development of the country, but is formed under the influence of individual factors of their citizens. Following the example of central banks in many countries, it seems*

appropriate for the NBU to facilitate annual survey of the propensity of citizens to use cash, to make a solid background for effective framework for monitoring cash circulation.

Keywords: cash, central bank, cash circulation, non-cash payments, pandemic, monetary base, digital currency, electronic payments, legal tender.

REFERENCES

1. Ashworth, J., & Goodhart, C. (2020). Coronavirus panic fuels a surge in cash demand. 17 July. Retrieved from <https://voxeu.org/article/coronavirus-panic-fuels-surge-cash-demand> [in English].
2. Caswell, E., Hewkin, M., Learmonth, D., & Pearce, G. (2020). Cash in the time of Covid. Quarterly Bulletin Q4. Bank of England. Retrieved from <https://www.bankofengland.co.uk/quarterly-bulletin/2020/2020-q4/cash-in-the-time-of-covid> [in English].
3. Serhan, C. (2020). Dirty Money: Does the Risk of Infectious Disease Lower Demand for Cash? IMF Working Paper, November. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/11/20/Dirty-Money-Does-the-Risk-of-Infectious-Disease-Lower-Demand-for-Cash-49877> [in English].
4. Sharp fall in banknote circulation due to COVID-19 pandemic. De Nederlandsche Bank (DNB). www.dnb.nl. Retrieved from <https://www.dnb.nl/en/actueel/dnb/dnbulletins-2021/sharp-fall-in-banknote-circulation-due-to-covid-19-pandemic> [in English].
5. Beretta, E., & Neuberger, D. (2020). Institutional hostility to cash and COVID-19. Thuenen-Series of Applied Economic Theory, 166. University of Rostock, Institute of Economics. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/zbw/roswps/166.html> [in English].
6. Barrigan, D. (2020). Will COVID-19 spell the end for cash? 30 September. Retrieved from <https://www.finextra.com/blogposting/19378/will-covid-19-spell-the-end-for-cash> [in English].
7. Kostogriz, V. G., & Tkachenko, A. Y. (2020). Current trends in the non-cash payments market under the influence of the COVID-19 pandemic: foreign and domestic experience. *Financial space*, 4 (40), 193-202 [in Ukrainian].
8. Lutsyk, M. V. (2020). Analysis of the market of non-cash payments. *Scientific Bulletin of the International Humanities University*. (Issue 42). *Series: Economics and Management*, (pp.171-177) [in Ukrainian].
9. Prevention of the spread of coronavirus infection COVID-19 during cash processing (2020). March 18. National Bank of Ukraine. Retrieved from <https://bank.gov.ua/en/news/all/pro-profilaktiku-poshirennya-koronavirusnoyi-infektsiyi-covid-19-pid-chas-operatsiy-iz-gotivkoyu> [in Ukrainian].
10. Round table «Do Ukrainians need cash?» (transcript) (2020). Financial Club, February 11. Retrieved from <https://finclub.net/ua/video-photo-ua/kruglij-stil-chi-potribna-ukrajintsyam-gotivka-online.html> [in Ukrainian].
11. Bank of Canada asks retailers to continue accepting cash (2020). May 28. Retrieved from <https://www.bankofcanada.ca/2020/05/bank-canada-asks-retailers-continue-accepting-cash> [in English].
12. Lee, N. (2020). The coronavirus pandemic has caused a surge in demand for contactless payments, accelerating the shift from cash to digital options. *Dec. 3*. Retrieved from <https://www.cnn.com/2020/12/03/covid-19-pandemic-accelerating-the-shift-from-cash-to-digital-payments.html> [in English].

13. Chen, H., Engert, W., Huynh, K., Nicholls, G., Nicholson, M., & Zhu, J. (2020). Cash and *COVID-19*: The impact of the pandemic on demand for and use of cash. Staff Discussion Paper, 6. July. Bank of Canada. Retrieved from <https://www.bankofcanada.ca/2020/07/staff-discussion-paper-2020-6> [in English].
14. Nolsoe, E. The pandemic accelerates the decline of cash globally. *yougov.co.uk*. Retrieved from <https://yougov.co.uk/topics/economy/articles-reports/2020/11/16/pandemic-accelerates-decline-cash-globally> [in English].
15. Reimers, H.-E., Schneider, F., & Seitz, F. (2020). Payment Innovations, the Shadow Economy and Cash Demand of Households in Euro Area Countries, 8574, CESifo Working Paper Series. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/344949682_Payment_Innovations_the_Shadow_Economy_and_Cash_Demand_of_Households_in_Euro_Area_Countries_Payment_Innovations_Shadow_Economy_and_Cash_Demand_of [in English].
16. Szegedi, K. Cash is no longer king in times of *COVID-19*. *2.deloitte.com*. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/consumer-industrial-products/articles/cash-is-no-longer-king-in-times-of-covid19.html> [in English].
17. Central bank digital currencies: foundational principles and core features (2020). Joint report by The Bank of Canada, European Central Bank, Bank of Japan. Sveriges Riksbank, Swiss National Bank, Bank of England, Board of Governors of the Federal Reserve and Bank for International Settlements. *BIS*. 09 October. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/othp33.htm> [in English].
18. Auer, R., Cornelli, G. & Frost, J. (2020). COVID-19, cash, and the future of payments. *BIS Bulletin*, 33 April. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/bisbull03.pdf> [in English].
19. Payments in Sweden (2020). Riksbank. Retrieved from <https://www.riksbank.se/en-gb/payments--cash/payments-in-sweden/payments-in-sweden-2020/1.-the-payment-market-is-being-digitalised> [in English].
20. Horakova, M. (2020). Cash, Legal Tender and the Future of Euro Banknotes. *July*. Retrieved from <https://cashpaymentnews.com/issue/cash-legal-tender-and-the-future-of-euro-banknotes> [in English].
21. On amendments to the Tariffs for services (operations) provided (performed) by the National Bank. Resolution of the Board of the National Bank of August. 19 (2020), 120. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_19082020_120 [in Ukrainian].